

Pozycja w rodzeństwie jako doświadczenie kształtujące osobowość i życie dziecka: ustalenia na podstawie badań empirycznych

Wstęp

Rodzina jest bez wątpienia jedną z kluczowych przestrzeni kształtowania osobowości dziecka rozumianej najogólniej jako zespół relatywnie trwałych właściwości lub dyspozycji psychicznych jednostki, wyróżniających ją spośród innych indywiduów oraz determinujących charakterystyczne, utrwalone wzorce jej zachowania. I chociaż ów centralny fenomen psychologiczny jest również do pewnego stopnia kształtowany przez wrodzone czynniki genetyczne lub biologiczne, współcześnie dominuje stanowisko, że osobowość jest przede wszystkim wypadkową różnych wpływów społecznych płynących z najbliższych środowisk wychowawczych dziecka. Ponieważ rodzina stanowi fundamentalne środowisko rozwojowe, jej wpływ w tym obszarze jest kluczowy i długotrwały, chociaż jest to w dużej mierze wpływ naturalny, spontaniczny i niezaplanowany, stanowiący jeden z najważniejszych elementów socjalizacji dziecka w rodzinie. W literaturze pedagogicznej i psychologicznej często podkreśla się tu znaczenie takich czynników, jak: atmosfera w domu rodzinnym, postawy rodzicielskie wobec dziecka, jakość stosunków i więzi pomiędzy małżonkami oraz pomiędzy rodzicami, a dziećmi, pozycje zajmowane w rodzinie przez rodziców oraz wzory wypełniania przez dorosłych ról matki i ojca. Nieco rzadziej z kolei zwraca się uwagę na bardzo istotną rolę, jaką może odgrywać rodzeństwo.

Empiryczne podejście do problemu według niektórych zagranicznych badaczy

Empirycznego asumptu dla pokazania wpływu posiadania rodzeństwa na jednostkę dostarczyły przede wszystkim badania ukierunkowane na eksplorację tzw. pozycji w rodzeństwie. Wbrew silnym współczesnym tendencjom do równego traktowania dzieci przez rodziców, układ rodzeństwa jest z natury rzeczy ukonstytuowany na pewnej hierarchii, warunkowanej kilkoma fundamentalnymi czynnikami. Zauważono bowiem, że pozycja zajmowana przez dziecko w tym układzie może istotnie wpływać na kształtowanie specyficznych cech jego osobowości. „Twoja płęć oraz to, jako które dziecko w rodzinie przyszedłeś na świat – stwierdzają R. i L. Richardson – w dużym stopniu determinują sposób, w jaki reagują na ciebie i traktują cię pozostali członkowie rodziny. To z kolei wpływa na postrzeganie samego siebie i na to, jak reagujesz na innych ludzi, czy to w rodzinie, czy poza nią, oraz sposób, w jaki ich traktujesz”.

W badaniach nad pozycją dziecka w rodzeństwie i jej wpływem na jego osobowość, najwcześniej zwrócono uwagę na taki czynnik, jak kolejność narodzin. Jeszcze w latach 70-tych XIX wieku brytyjski uczoney Galton zaobserwował, że w londyńskiej prestiżowej organizacji

naukowej Royal Society istnieje nadreprezentacja osób pierworodnych. Ta obserwacja doprowadziła Galtona do przekonania, że osoby urodzone jako pierwsze, a zatem najstarsze dzieci spośród rodzeństwa, mogą ujawniać pewne wspólne dla siebie cechy, takie jak tendencja do wyższych osiągnięć, ambicja i wchodzenie w role liderów. Jego zdaniem miało to wynikać zarówno z większego społecznego uprzywilejowania pierwszego dziecka w rodzinie, a zarazem obarczania go dużo wyższą odpowiedzialnością, w porównaniu do młodszego rodzeństwa. W ten sposób Galton dostarczył idei dla całej gałęzi późniejszych badań, które w dużej mierze potwierdziły istotną rolę kolejności urodzeń w rodzeństwie dla kształtowania specyficznych pozycji rodzeństwa w rodzinie, istotnie determinujących osobowość dzieci.

Ogromną rolę odegrała tu psychoanaliza i badania prowadzone przez A. Adlera, który jako jeden z pierwszych przypisał dynamice rodzeństwa centralną rolę w życiu rodziny i rozwijaniu cech psychicznych najmłodszych członków rodziny. Adler wysunął tezę, zgodnie z którą najstarsze dziecko, przez pewien czas będące jedynakiem, buduje silną identyfikację z rodzicami, uznaje ich autorytet i dominację, natomiast poczucie uległości wobec rodziców urasta do rangi zasadniczego motoru jego rozwoju. Niemniej jednak, przyjście na świat drugiego dziecka powoduje, że starsze zostaje na pewien sposób „zdetronizowane”, bowiem rodzice zaczynają poświęcać swój czas, zaangażowanie, uczucia i uwagę drugiemu dziecku. W rezultacie, najstarsze dziecko przeżywa lęk, niepokój i niepewność. Uczucia te mogą być jeszcze bardziej problematyczne, jeśli „(...) brat i siostra przychodzą na świat, gdy starsze dziecko ma dwa lub trzy lata i zaczyna budować podstawy swojej niezależności, między innymi po raz pierwszy przeciwstawiając się rodzicom. Tym bardziej swoje przekorne zachowania, opór wobec nakazów ze strony rodziców i słowa >>nie<< może wtedy uznać za przyczynę zwrócenia się rodziców ku nowonarodzonemu bratu czy siostrze. W tej sytuacji młodszego rodzeństwa dla starszego staje się rywalem, intruzem, zabierającym część lub całość rodzicielskiej uwagi i czułości”. Starsze dziecko funkcjonuje zatem wówczas w pewnym lęku przed utratą rodzicielskiego zainteresowania, wobec czego może być ono w przyszłości bardziej podatne na odczuwanie lęku, może też przejawiać więcej zachowań agresywnych oraz sięgać po mechanizmy obronne w postaci regresji (na przykład odgrywanie infantylnych zachowań mających zwrócić uwagę osób znaczących). Jednocześnie Adler doszedł do przekonania, że podstawowe znaczenie dla rozwoju osobowości dzieci powinna mieć rywalizacja pomiędzy rodzeństwem o zasoby rodzinne (materialne, rzeczowe, emocjonalne, takie jak między innymi uwaga i miłość rodziców), wyłaniająca się z chwilą, kiedy na świat przychodzi kolejne dziecko. Z tego tytułu relacje z rodzeństwem powinny kształtować się przede wszystkim w oparciu o wzory konkurencji i adaptacji rodzeństwa do tego modelu rywalizacji.

Tezę, według której kolejność urodzin jest fundamentalna w kontekście wyłaniania się pewnych wzorów kształtujących różnice w osobowości rodzeństwa, rozwijali również

psychologowie zorientowani ewolucyjne. W wielu badaniach próbowano znaleźć świadectwa potwierdzające, że istotą stosunków pomiędzy rodzeństwem jest zasadniczo konkurowanie o uwagę rodziców i ustalanie swego statusu poprzez system specyficznych wymian, który odgrywa znaczącą rolę w rozwoju ich osobowości, a kluczowym czynnikiem w tych procesach jest kolejność narodzin. Duży wkład w tym obszarze wniosły między innymi badania F. Sullowaya, który przyjął założenie, że system rodzinny tworzy dla kolejnych dzieci specyficzne „nisze” związane z oczekiwaniami rodziców i przyszłymi ich indywidualnymi rolami. Jednocześnie rodzice przeznaczają dzieciom pewne zasoby, traktowane jako swego rodzaju „inwestycje”, a podstawowe znaczenie w ich rozdysponowaniu ma kolejność urodzin i to ona mogłaby w największym stopniu wpływać właściwie na kształtowanie się różnych wzorców osobowości wśród rodzeństwa.

Zadaniem Sullowaya, pierwsze dziecko zajmuje zwykle uprzywilejowaną pozycję w przydziale zasobów rodzicielskich, ponieważ z definicji najszybciej osiągnie ono wiek reprodukcyjny, a zatem jest pierwszym kandydatem do posiadania własnego potomstwa. Jednocześnie rodzice oczekują od niego wejścia w pewną rolę stabilizującą układ rodzinny, a mianowicie, że pierworodny będzie opiekować się młodszym rodzeństwem. Ta swego rodzaju wyższa odpowiedzialność powoduje, że pierwsze dziecko zwykle silniej identyfikuje się z rodzicami, jest bardziej podatne na podporządkowywanie się ich władzy, ambitne, sumienne, nastawione na osiągnięcia. Jednocześnie wyraża ono silny lęk i zaniepokojenie o swoją pozycję w rodzinie oraz częściej – z uwagi na przewagę fizyczną – stosuje przemoc i agresję w kontaktach z rodzeństwem. Obserwacje związane z osobowościową odmiennością pierwszego dziecka znalazły szereg empirycznych potwierdzeń, między innymi w obszarze osiągnięć szkolnych. Pokazano, że uczniowie będący dziećmi pierworodnymi, wyraźnie lepiej radzą sobie z nauką, wybierają bardziej prestiżowe kierunki studiów i osiągają dużo lepsze wyniki akademickie od pozostałych. Może to być przynajmniej częściowo związane z często stwierdzanym wyższym przeciętnym ilorazem inteligencji wśród najstarszych dzieci w rodzeństwie, który ewolucjoniści tłumaczą między innymi dłuższym czasem komunikacji z rodzicami oraz odgrywaniem roli opiekuna dla młodszych braci i sióstr.

Dziecko najmłodsze i „środkowe”

Niemniej jednak, spore zasoby są przyznawane również dziecku najmłodszemu, urodzonemu jako ostatnie, ponieważ rodzice zakładają, że może być to ich ostatnie dziecko. Z tego tytułu otaczają je specjalną opieką, ale taki brat lub siostra muszą sami znaleźć swoje miejsce

(„niszę”) w systemie oczekiwań rodziny, które nie jest jeszcze zajęte przez resztę rodzeństwa. Ta większa autonomia w „samookreśleniu” nierzadko ma odpowiadać za rozwój ukrytych talentów wśród najmłodszych dzieci, rozwijanie niekonwencjonalnej osobowości, podatność na eksperymentowanie oraz skłonność do ryzyka i gromadzenia doświadczeń. I chociaż dzieci urodzone jako ostatnie są najmniej skłonne do rywalizacji o zasoby z resztą rodzeństwa, w osiąganiu swoich celów stosują metody abstrahujące od siły fizycznej, posługując się głównie prośbami, humorem i inteligencją społeczną lub kierując do rodziców bezpośrednie prośby o pomoc.

Najmniej zasobów uzyskują zaś dzieci środkowe, urodzone w odstępach czasu pomiędzy najstarszym i najmłodszym dzieckiem. Są one zatem niejako od początku zmuszone do rywalizacji o zasoby w większym stopniu, niż pierworodni i najmłodsi. Ponieważ jednak konkurencja ta dotyczy głównie walki z pierworodnym jako najsilniejszym rywalem, osoby o tej pozycji w rodzeństwie rozwijają inteligencję społeczną, dyplomację, współpracę i starają się walczyć o swoje w sposób „nieagresywny”, oparty na poszukiwaniu kompromisu, co pozwala im często na pełnienie specyficznej roli mediatorów pomiędzy starszym a młodszym rodzeństwem. Z drugiej strony, rodzeństwo środkowe nie jest nigdy traktowane priorytetowo przez rodziców, bowiem nie otrzymuje ono tyle zasobów, jak dziecko pierwsze i ostatnie. Z tego tytułu, istotnie głębiej odczuwa ono pewne odrzucenie lub nawet wykluczenie, częściej odcina się od rodziny i poszukuje uwagi poza nią, gdzie buduje rozmaite wzorce towarzyskości. Jest także bardziej niezależne, rzadziej zwraca się do rodziców o pomoc oraz niechętnie ujawnia swoje emocje. Zaobserwowano również, że średnie rodzeństwo szybciej opuszcza dom rodzinny i rzadziej – w porównaniu do dzieci ze skrajnych kategorii wiekowych – utrzymuje bardzo zażyłe relacje z rodzicami i rodzeństwem.

Przywołana powyżej koncepcja jest oczywiście pewnym modelem teoretycznym, ponieważ nie da się jej bezkrytycznie podstawić do wszystkich możliwych układów rodzeństwa. Jakkolwiek wiele z tych wzorów zyskuje znaczące potwierdzenie empiryczne, to jednak nie wszystkie pierwsze dzieci są zawsze zorientowane na przejmowanie ról przywódczych względem swego rodzeństwa, podobnie jak nie wszystkie dzieci średnie muszą koniecznie budować swoją osobowość w oparciu o wzory odrzucenia i poczucia uzyskiwania mniejszej ilości zasobów rodzicielskich. W ocenie wpływu pozycji w rodzeństwie na osobowość dziecka należałoby brać pod uwagę szereg czynników modyfikujących, takich jak między innymi płeć dziecka i jego rodzeństwa oraz różnicę wieku, co może nawet niekiedy całkowicie usuwać rywalizację pomiędzy dziećmi. Poza tym, wpływ kolejności urodzeń mogą istotnie modyfikować takie zmienne, jak obecność konfliktów pomiędzy rodzicami i dziećmi, faworyzowanie przez rodziców któregoś dziecka wbrew opisanym względem „ewolucyjnym”, a nawet czynniki działające w okresie prenatalnym.

Empiryczne podejście według J. Rembowskiego

W Polsce przywołaną koncepcję spopularyzował J. Rembowski, który w wielu badaniach potwierdził, że w rodzinach wielodzietnych mogą kształtować się tego rodzaju wzory budowania osobowości charakterystycznej dla dziecka najstarszego, średniego i najmłodszego. Zarówno jego prace, jak i książki autorów zagranicznych istotnie przyczyniły się do znaczącego wzrostu zainteresowania wpływem pozycji w rodzeństwie na osobowość dorastającej jednostki. Teoria ta wywarła duży wpływ na zorientowaną pedagogicznie psychologię, gdzie twierdzenia o odmiennym psychologicznym funkcjonowaniu rodzeństwa ze względu na kolejność urodzeń, stały się nawet specyficznymi aksjomatami. Zgodnie z tymi ustaleniami, dziecku najstarszemu przypisuje się zazwyczaj więcej okazji do wypracowywania odpowiedzialności za młodszych braci i/lub siostry oraz poczucia siły i dominacji wobec rodzeństwa. Wskazuje się również szeroko na odmienną doświadczeń dziecka średniego, które wraz z przyjściem na świat kolejnego potomka, traci przywileje najmłodszego dziecka. Z kolei, najmłodsze dziecko wywołuje zawsze specyficzne postawy względem siebie, stając się „oczekiem w głowie” rodziny, wobec którego nie stosuje się już takiej dyscypliny, jak w przypadku starszego rodzeństwa. Wszystko to może wywierać istotny wpływ na kształtowanie cech psychicznych i pewnych swoistych tendencji do reakcji i wzorów zachowań obserwowanych wśród dzieci wychowujących się z rodzeństwem. W poniższej tabeli przedstawiono tego rodzaju modelowe zestawienie cech osobowościowych dzieci ze względu na kolejność urodzeń, które bardzo często są przywoływane w literaturze psychologiczno-pedagogicznej i przynajmniej do pewnego stopnia posiadają istotne znaczenie dla praktyki wychowawczej.

Pozycja w rodzeństwie ze względu na kolejność urodzeń, a potencjalne cechy dziecka:

POZYCJA W RODZEŃSTWIE/ KOLEJNOŚĆ URODZEŃ	MODELOWE CECHY
<i>Dziecko najstarsze</i>	- zazwyczaj upragnione, stąd uosabia rodzicielskie nadzieje i marzenia, ale też ich niepokoje, lęki oraz bezradność w opiece nad pierworodnym; - obarczone większymi oczekiwaniami, stąd jego rozwój bywa przyspieszony: na ogół chodzą i mówią wcześniej oraz szybciej przechodzą naukę czystości; - często staje się później perfekcjonistą, nie zawsze umiarkowanym, stąd ilość zaburzeń tzw. obsesyjno-kompulsywnych zdarza się w tej grupie wyraźnie częściej; - poddane presji opiekunów, aby spełniało ich oczekiwania, często kontynuuje zawód lub misję swoich rodziców; - najbardziej podobne, czasem nawet wizualnie, do swoich rodziców, gdyż spędziło z nimi stosunkowo najwięcej czasu; - staje się strażnikiem rodzinnych tradycji i zwyczajów, stąd jako osoba dorosła nie przepada za zmianami i przeobrażeniami, lecz pozostaje przywiązana do tego, co jest; - zagrożone pojawieniem się następnego rodzeństwa, bywa dzieckiem kapryśnym, złośliwym i zazdrosnym lub próbującym odzyskać miłość rodziców swoją ponadprzeciętną grzecznością i podporządkowaniem; - traktowane przez rodziców bardziej surowo, czasem zbyt wiele wymaga od siebie i łatwo obarcza się poczuciem niezasłużonej winy;

	- w początkowym okresie, będąc blisko swoich rodziców, osiąga wyższą sprawność werbalną i umiejętności werbalnego myślenia, co zapewnia mu lepszą adaptację do warunków szkolnych i większe sukcesy w nauce; - odpowiedzialne, stąd chętnie powierza mu się wiele zadań, z których wywiązuje się z reguły bardzo dobrze, choć często przeciążone jest nadmiarem obowiązków; - w małym stopniu wyrozumiałe dla błędów i potknięć innych, bywa osobą mało tolerancyjną i pobłażliwą wobec słabszych; - spragnione podziwu i uznania innych, źle znosi wszelką krytykę, lekceważenie i brak uznania oraz przekonanie, że nie zawsze ma rację; - w nikłym stopniu asertywne, stąd kłopot sprawia mu odmowa i zrozumienie, że inni nie są tak zaangażowani w coś jak ono; - nadmiernie uzależnione od autorytetów, może dobrze czuć się w sztywnych ramach stawianych mu wymagań i norm; - samowystarczalne, stąd rzadko zwraca się o pomoc czy wsparcie od innych; - pozbawione przyjaźni, gdyż często chce postawić na swoim i ma tendencję do ukrywania swoich prawdziwych uczuć, „zachowywania pozorów” i nie wyrażania potrzeb wprost; - mniej rywalizujące, gdy następnym rodzeństwem są dzieci odmiennej płci; - jako dziewczynka – najbardziej narażona jest na to, że stanie się „tatusiową córeczką”, szczególnie wtedy, gdy odrzuca związki z matką i kobiecą identyfikację; - jako chłopiec – staje się często najpopularniejszą osobą w klasie, choć jego związki z innymi charakteryzują się pewną powierzchownością, ale też szacunkiem i respektem wobec podobnych do siebie.
<i>Dziecko średnie</i>	- pozbawione poczucia swojej wyjątkowości, tak jak miało to miejsce w przypadku najstarszych i najmłodszych dzieci; - nierzadko owładnięte poczuciem, że życie jest niesprawiedliwe, gdyż ogólnie traktowane jest gorzej, niż inne; - jest dobrym negocjatorem, ponieważ życie nauczyło je godzić sprzeczne racje, interesy i poglądy; - bardziej swobodne i mniej obciążone, gdyż nie przejmują w takim stopniu niepokoju rodziców, jak dzieje się to w przypadku najstarszych dzieci oraz jedyneków; - mniej przywiązane do silnych przekonań i niewzruszonych poglądów, niż jego starsi czy młodsi bracia oraz siostry; - skłonne wyróżniać się w grupie, gdyż zabrakło mu dostatecznej uwagi rodziców i wyrazów ich uznania; - otoczone dużą uwagą tylko wtedy, gdy rodzeństwem są dzieci innej płci niż on sam, np. brat wśród samych sióstr; - nierzadko introwertyk pragnący wycofać się z kontaktów z innymi i niejako zniknąć, nie przysparzając kłopotów; - czasem bardzo samotne, niekochane i niewiele znaczące, stąd ma tendencję do przemieszczania swojej aktywności na zewnątrz rodziny; - bardzo samokrytyczne wskutek tego, iż porównuje się je nieustannie ze starszym lub młodszym rodzeństwem; - zdolne do dobrego radzenia sobie w życiu, gdyż jest mniej kompulsywne niż najstarsze i mniej rozpieszczone, niż najmłodsze; - niezdecydowane i niekonsekwentne, zmuszone do przenoszenia swojej lojalności z jednej osoby na drugą po to, aby zadowolić wszystkich; - towarzyskie i popularne w grupie, ponieważ nieustannie otoczone jest przez innych i poszukuje ich akceptacji; - nastawione na życie w harmonii z całym światem i bycie w dobrych stosunkach z innymi, choć z dużym prawdopodobieństwem bywają mniej wybitne w jakiejś dziedzinie niż najstarsze lub najmłodsze.
<i>Dziecko najmłodsze</i>	- pewna wieczna dziecięcość, stąd znaczna ich część wygląda bardzo młodo i delikatnie nawet w późniejszym wieku; - bycie przez długi czas rodzinną maskotką, co powoduje, że bywa rozpieszczone i kapryśne; - prezentuje często bezradność, co wywołuje u innych chęć pomocy i wsparcia, wskutek tego samo nie musi się zbytnio wysilać; - optymizm i pogoda ducha, gdyż zawsze traktowane było z pewnym pobłażaniem, oczekuje więc od życia samych dobrych rzeczy; - zasady, normy i wymagania mają dla niego mniejsze znaczenie, ponieważ było rzadziej karczone przez rodziców, o co starsze rodzeństwo ma często pretensję; - nierealistyczne oczekiwania wobec innych, którzy nie zawsze są tak wyrozumiali jak najbliższe otoczenie; - pewna pasywność i wycofanie, ponieważ nieustanna konfrontacja ze starszymi od siebie podważyła jego wiarę we własne możliwości; - wrażliwość na krzywdę innych, szczególnie wtedy, gdy wielokrotnie czuło, że jest źle traktowane tylko wskutek tego, iż jest młodsze; - tendencja do manipulowania innymi po to, aby przez dąsy, demonstrowane niezadowolenie, ale też i spryt oraz wykorzystywanie swojego uroku, zrealizować swoje cele; - towarzyskość, pogoda i popularność wśród dzieci, gdyż są przy nim zazwyczaj inne osoby z rodziny, stąd wyśmianie czuje się w grupie i w kręgu przyjaciół; - poszukiwanie przewodnictwa i autorytetu, bowiem ten rodzaj doświadczenia towarzyszył mu od

	najwcześniejszego dzieciństwa; - chronienie swojej prywatności, gdyż ciągle było pod ostrzałem uważnych oczu swojego otoczenia, stąd dość często skrywa ważne rzeczy, które robi; - brak nastawienia na sukces i osiągnięcia, bowiem rodzice z reguły nie stymulowali go w tym kierunku, ciesząc się samą ich obecnością (jest to cecha, która najbardziej różni najmłodsze dzieci od najstarszych); - kontaktowość, stąd sprawdza się najczęściej we wszystkich zadaniach polegających na relacjach z innymi i praktycznych przedsięwzięciach, a nie na dywagacjach intelektualnych i abstrakcyjnych celach; - brak samodyscypliny i umiejętności podejmowania trafnych decyzji, gdyż ważne wybory z reguły podejmowali za niego inni; - brak wiary w siebie, co wynika z wielu sytuacji, w których wypadało gorzej, niż jego starsze rodzeństwo posiadające, choćby ze względu na swój wiek, większą skuteczność; - zmienność i nieprzewidywalność, gdyż kapryśność, upór i brak skłonności do zgody pozwalał mu często wygrywać swoje własne interesy; - kreatywność i upodobania artystyczne wynikające z mniejszej presji oraz rygorów, które narzucali rodzice; pomaga im to widzieć rzeczy i sprawy w niekonwencjonalny czy oryginalny sposób; - zdarza się bycie „syneczkiem mamusi”, gdyż bywa to często dziecko delegowane do pozostania na stare lata przy rodzicach i opiekowanie się nimi; - odwaga i skłonność do ryzyka, ale popadanie wskutek tego czasem w kłopoty inieprzewidziane sytuacje; - zależność od autorytetów i osób bardziej znaczących, co powoduje, że pracuje dość efektywnie pod jasnym kierownictwem i stałą kontrolą.
--	--

Źródło: opracowanie na podstawie: J. Jagieła, *Relacje w rodzinie a szkoła. Krótki przewodnik psychologiczny*, Wydawnictwo Rubikon, Kraków 2007, s. 104-115.

Płeć dziecka w rodzeństwie

Wskazuje się szeroko, że oprócz kolejności urodzeń na pozycję w rodzeństwie wpływa płeć, różnica wieku oraz liczba braci i sióstr. Płeć wydaje się być w tej grupie czynnikiem najsilniej determinującym. Pomimo że wszystkie dzieci o określonej pozycji w rodzeństwie mogą charakteryzować się pewnymi cechami wspólnymi, będą różnić się między sobą pod względem własnej płci oraz płci swego rodzeństwa. Płeć stanowi bowiem jeden z najsilniejszych społecznych sygnałów różnicy i wciąż wiąże się z nią bardzo wiele odmiennych oczekiwań oraz zazwyczaj inne traktowanie synów, niż córek. Jak zauważa L. Blair, „(...) rozkład płci w grupie rodzeństwa wpływa na to, jak traktuje się każdą osobę w rodzinie, i że jeśli w rodzinie jest tylko jedno dziecko o płci odmiennej od pozostałych (*na przykład jedna siostra w grupie braci* – przyp. aut.), będzie ono prawdopodobnie otrzymywało więcej uwagi ze strony rodziców”. Poza tym, jak sugeruje Autorka, płeć istotnie wpływa na: a) stopień rywalizacji pomiędzy rodzeństwem (dzieci tej samej płci mają tendencję do silniejszej konkurencji, zwłaszcza gdy jest pomiędzy nimi niewielka różnica wieku) oraz b) kierunki modelowania zachowań rodzeństwa (jeżeli w danej rodzinie jest więcej synów, niż córek, istnieje większe prawdopodobieństwo, że córki będą naśladować braci i skłaniać się do zachowań chłopięcych oraz *vice versa*).

Różnica wieku pomiędzy rodzeństwem

Różnice wieku pomiędzy rodzeństwem są również istotne, ponieważ im są większe, tym

bardziej zróżnicowane potrzeby mają dzieci, a ich zainteresowania wynikające z fazy rozwojowej mogą się różnić. W rezultacie, rodzeństwo, pomiędzy którym istnieje duża różnica wieku, rzadziej stanowi dla siebie doskonałe towarzystwo i spędza ze sobą mniej czasu. Najgłębsze i najtrwalsze przyjaźnie pomiędzy dziećmi w rodzinie tworzą się w przypadku, gdy cechuje je bliskość wiekowa. Jednak z drugiej strony, duże różnice wieku w silniejszym stopniu uruchamiają procesy naśladownictwa pomiędzy rodzeństwem, które często wchodzi w rolę pewnego wzorca dla siebie nawzajem. Wiele badań pokazało, że procesy te mają istotnie asymetryczny charakter – młodsze rodzeństwo ma silniejszą tendencję do naśladowania starszego, niż odwrotnie. Im różnica wieku większa, tym również silniejsza skłonność do naśladowania starszych braci i sióstr, niż w przypadku bliskości wiekowej rodzeństwa.

Bliźniacy

Szczególną sytuacją są natomiast bliźniacy oraz dzieci pochodzące z ciąży wielorakiej jako jednostki urodzone w tym samym czasie, pomiędzy którymi nie istnieją standardowo rozumiane różnice wiekowe. Zauważono bowiem, że w ich przypadku wpływ kolejności narodzin liczonej w minutach lub co najwyżej godzinach, nie jest tak istotny, jak szczególne i ambiwalentne wyzwanie wynikające z ich nietypowych uwarunkowań. Z jednej strony bowiem bliźniacy mają poczucie przejawiania identycznych potrzeb w tym samym czasie, nierzadko też wyglądają identycznie lub są do siebie bardzo podobni fizycznie. To sprawia, że rodzeństwo bliźniacze, przebywając ze sobą w dzieciństwie przez 24 godziny na dobę, odczuwa głęboką identyfikację ze sobą i może zbudować bardzo wyjątkową więź. Ma to swoje konsekwencje dla kształtowania poczucia pewnej społecznej samowystarczalności, braku większej potrzeby afiliacji z szerszym środowiskiem pozarodzinnym, budowania samodzielności, ale również uzależnienia od siebie i tendencji do czynienia siebie najważniejszymi źródłami wsparcia społecznego. Ta intensywna relacja sprawia, że stosunki z rodzicami mogą być w ich przypadku najsłabsze, w porównaniu z pozostałymi pozycjami w obrębie rodzeństwa, ponieważ rodzice napotykają niekiedy trudności w stworzeniu tak bliskich więzi z bliźniaczymi dziećmi, jakie one tworzą pomiędzy sobą. Jednak z drugiej strony, głębokie podobieństwo fizyczne i obecność identycznych potrzeb powoduje, że w formowaniu swojej indywidualnej osobowości bliźniacy starają się dużo bardziej, niż w przypadku rywalizacji z jakimkolwiek rodzeństwem nie-bliźniaczym, aby odróżniać się od siebie oraz komunikować rodzicom swoje szczególne potrzeby. Rodzice bowiem mają wybitną skłonność do postrzegania bliźniaków w ten sam sposób oraz dzielenia uwagi po połowie, stąd też większość bliźniaków dorasta z silnym pragnieniem wyróżniania się na tle swojej siostry lub brata. Potwierdzono również, że w przypadku bliźniaków dużą rolę odgrywa ich pozycja w rodzeństwie – jeżeli przykładowo

bliźniacze dziewczynki mają starszych braci, każda z nich będzie przejawiała jednocześnie cechy najmłodszej siostry oraz wyjątkowe cechy bliźniąt.

Ilość rodzeństwa

Ostatnią bardzo istotną zmienną jest liczba rodzeństwa. Jak już zauważono wcześniej, im liczba ta mniejsza, tym mniejsza tendencja do rywalizacji pomiędzy dziećmi o uwagę, czas i inne zasoby rodzicielskie, szczególnie w przypadku dwójki dzieci, kiedy wchodzi one w rolę dziecka najstarszego i najmłodszego, a pozycja dziecka średniego nie jest zajęta. Czynniki te były najczęściej eksplorowane w perspektywie osiągnięć szkolnych dzieci. Wiele badań potwierdziło bowiem, że większa liczba dzieci w rodzinach może ograniczać ich sukcesy na polu edukacji, bowiem rodzeństwo na pewien sposób „rozrzedza” dostępne zasoby rodzicielskie, które w mniejszym stopniu trafiają do poszczególnych dzieci. Jednak efekty takie są silnie uzależnione od wieku rodzeństwa, odstępów wiekowych pomiędzy nimi, sposobów uczenia się, wzorów rywalizacji oraz obecności odmiennego traktowania przez rodziców.

W Polsce wpływ posiadania dużej liczby rodzeństwa na wyniki w nauce badał między innymi R. Skrzypniak, który potwierdził hipotezę o tym, że w dużych rodzinach rodzice napotykają więcej problemów z kontrolowaniem sfery socjalizacyjno-wychowawczej i słabiej radzą sobie z rozbudzaniem ambicji dzieci. W efekcie, dzieci posiadające liczne rodzeństwo osiągają przeciętnie gorsze wyniki w nauce od pozostałych. Z drugiej jednak strony badania B. Doleszczak pokazały, że większa liczba dzieci w rodzinie nie jest czynnikiem przyczyniającym się do osłabienia więzi pomiędzy jej członkami – liczne rodzeństwo codziennie utrzymuje kontakt ze sobą i z rodzicami, często wzajemnie sobie pomaga, odczuwa głęboką solidarność, potrafi dzielić się bezinteresownie oraz w wielu przypadkach starsi bracia i siostry opiekują się młodszymi, przejmując wiele ról rodzicielskich związanych z funkcją opiekuńczo-wychowawczą.

Zakończenie

Podsumowując, pozycja w rodzeństwie jest uważana za jeden z najbardziej fundamentalnych, a zarazem naturalnych i względnie niekontrolowanych czynników wpływających na życie dzieci wychowujących się w otoczeniu braci i/lub sióstr. Wiąże się ona z długotrwałymi konsekwencjami dla indywidualnego rozwoju dziecka i kształtowania jego osobowości. Najważniejszą zatem zmienną wpływającą na pozycję w rodzeństwie wydaje się być kolejność urodzin, następnie zaś płeć, różnice wiekowe pomiędzy rodzeństwem oraz jego liczba. Psychospołeczne konsekwencje kombinacji tych czynników są zwykle opisywane jako zmienne

wyjaśniające nie tylko osobowość jednostki, ile również jej doświadczenia i wypełnianie rozmaitych ról życiowych w przyszłości. Z tych względów jest to obecnie jeden z najważniejszych argumentów zaświadczających o wyjątkowej roli rodzeństwa w życiu człowieka.

Bibliografia

1. Białecka-Pikul M., *Czy Kain kochał Abła?*, „Charaktery” 2007, Nr 12;
2. Grzankowska I., Basińska M. A., *Pozycja rodzeństwa a obraz psychologiczny dzieci badanych Testem Rysunku Rodziny*, „Psychologia Rozwojowa” 2014, t. 19, Nr 1;
3. Jagieła J., *Relacje w rodzinie, a szkoła. Krótki przewodnik psychologiczny*, Wydawnictwo Rubikon, Kraków 2007;
4. Konarzewski K., *Czy wielodzietność obniża osiągnięcia szkolne?*, „Edukacja” 2014, Nr 4(129);
5. Kotlarska-Michalska A., *Więź w rodzinach wielodzietnych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2002, t. XIV;
6. Łukasik A., *Psychologiczne i społeczne konsekwencje ewolucyjnego konfliktu rodzice-potomstwo*, „Psychologia Rozwojowa” 2012, t. 17, Nr 1;
7. McHale S. M., Updegraff K. A., Whiteman S. D., *Sibling Relationships and Influences in Childhood and Adolescence*, „Journal of Marriage and Family” 2012, Nr 74(5);
8. Richardson R.W, Richardson L.A., *Najstarsze, średnie, najmłodsze*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999;
9. Stachyra J. , *Wpływ rodziny na kształtowanie się osobowości dziecka*, „Symposium” 2000, Nr 4/2(7);
10. Sulloway F. J., *Birth Order* [w:] M.A. Runco, S.R. Pritzker (red.), *Encyclopedia of Creativity. Vol 1.*, Academic Press, San Diego 1999;
11. Zimbardo Ph., *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

Autor - Janusz Rusaczyk: pedagog kulturoznawca, oligofrenopedagog, terapeuta z zakresu autyzmu, nauczyciel. Autor tekstów z zakresu pedagogiki, psychologii i szeroko pojętych nauk społecznych.

